

TRE
SVARTKONSTBÖCKER

Eslövs museums skriftserie 2

Det Rademin
dett är försörj
fett knapp och knyter

Denne back till kör
mig. H. H. H. H. H.

Sven B. Ek

TRE
SVARTKONSTBÖCKER

Eslövs museums skriftserie 2

Eslövs Nya Boktryckeri, Eslöv 1964.

Bengt Ahlström.

Förord.

För någon tid sedan fick undertecknad av hyvelmästare Bertil Lilja härstädes tre handskrivna läkarböcker, som tillhört ett i sekelskiftets Eslöv välkänt original, snickare Bengt Ahlström, gemenligen kallad professor Ahlström. Lilja hade fått böckerna av sin far, framlidne exekutor N. E. Lilja, som kände Ahlström väl.

Jag tog kontakt med docent Sven B. Ek vid Folklivsarkivet i Lund, som välvilligt granskade böckerna och i denna skrift redogör för det i många avseenden märkliga innehållet. Genom ett frikostigt anslag har föreningen Folkdansens vänner i Eslöv bidragit till att möjliggöra utgivningen. Många värdefulla upplysningar har lämnats av en med vårt samhälles personhistoria väl förtrogen eslövsbo, elinstallatör Ednar Persson.

Bengt Ahlström föddes i Reslöv 1827. Sedan han i unga år utbildat sig till snickare, flyttade han till Nöbbelöv och därifrån till Eslöv. Vid nuvarande Pärlgatan köpte han 1883 ett litet hus, som låg mellan gamla Folkets park och Tvättdammen. Där bodde han till sin död 1919. Han dog i armod.

Ahlström var en duktig snickare, som den första tiden i Eslöv utövade sitt yrke samtidigt som han började syssla med läkekonst. Snart övergick han helt till denna verksamhet. Han beskrives som en trevlig och pratsam man. Under årens lopp skaffade han sig ett ganska rikhaltigt bibliotek och fick ord om sig att kunna bota både folk och fä. Hans dörr stod alltid öppen, och besökare kunde komma mitt i natten, han tog alltid emot. Det påstås, att man även sökte

honom för att få tillbaka förkomna ting. Han hade massor av flaskor, innehållande olika medikamenter, och i sin lilla trädgård odlade han medicinalväxter.

En gammal eslövsbo berättar: "Till professor Ahlström fick de fattiga hålla sig. De riktiga läkarna var för dyra för att man skulle ha råd att gå till dem. Professor Ahlström var en duktig karl som kunde bota alla sorters sjukdomar. Man kunde ha ont var som helst, så klarade han av det onda. Han var billig och kunnig. Jag var hos honom en gång, när jag hade fått värk. Han lät mig hålla benen i en bytta med vatten, och så hällde han vanligt salt i. Och det hjälpte. Min man hade en böld och den tog han också bort. Jag vet inte, om han botade skäver (engelska sjukan). Det hörde jag inte talas om, men det kunde han säkert också. Där var rysligt mycket folk hos honom. Han botade inte bara människor utan också djur, t.ex. grisar, som hade bensjuka. Bönderna kom ofta med en kviga eller en häst till honom. Så band de djuret utanför, och efter en stund kom professorn själv ut och började plåstra med djuret."

Ahlströms tillhörigheter skingrades efter hans död. Hur mycket som stannade i Eslöv är inte gott att säga. Tre små häften gjorde det i varje fall.

Eslöv i december 1963.

J. Sallins

Tre svartkonstböcker.

Den som tros ha övernaturliga krafter brukar åtnjuta en viss respekt. Så förhöll det sig med forna dagars kloka. Inte minst kom denna blandning av fruktan och vördnad de klokes svartkonstböcker till del.

Det har på allvar framkastats, att varje klok gubbe eller gumma med självaktning skulle ha hållit sig med en egen svartkonstbok, men detta är säkerligen en stor överdrift. I varje fall har inte särskilt många svartkonstböcker bevarats i vårt land. Karaktären på böckerna är också högst skiftande. Ofta tycks de huvudsakligen ha varit spridda anteckningar av vad man skulle kunna kalla tillåtlig övertro. Inte bara människor i gemen utan också många kloka skyggade antagligen i själva verket inför den mer demoniskt utformade svartkonsten, som var hädisk enligt de folkliga normerna.

Ahlströms tre handskrifter har under dessa omständigheter stort intresse. Dels är de ganska omfattande, dels representerar de till en inte ringa del en verkligt svart svartkonst.

Det första häftet omfattar 15 bundna blad i litet format, ca 18×11 cm. På första bladet står att läsa bokens titel: "No 1 Rademin dätt är öfning i vettskapp ok konster." Därunder följer: "Denna boek tillhör mig B. I. Ahlström". Namnteckningen är väl inövad och flytande. Redan på första bladets andra sida följer ett magiskt medel mot tandvärk. Det därpå kommande bladets första sida väcker genast läsarens vaksamhet. Det lyder: "Förord. denna afhandling, innefattande lära om oorganiska läkemedel, är att anse som andra delen af min lärobok i Pharmacisen då den härmed

öfverlemnas i studerande ungdomens händer begagnar jag tillika tillfälle att ofantligen (!) betyga min Tacksamhet För Herr professorn ok Commendeuren friherren Berzelius (oläsligt) Lund oskarsdagen 1837."

Men det måtte ha varit säregna kunskaper, som den världsberömde kemisten hade bibringat just den kloke i Eslöv. Ty förordet följes på nästa sida av ett råd om hur man på magisk väg, i Belsebubs namn, skall komma till rätta med en tjuv! Handstilen på det andra bladet är påtagligt osäkrare än i häftet i övrigt. Även andra omständigheter antyder att förordsbladet har tillhört ett annat manuskript. Man kunde tänka sig, att Ahlström skrivit det i yngre dagar, men papperet tycks vara av samma sort som häftet i övrigt. Det är därför troligast att det har skrivits av någon annan än Ahlström.

Hur det än förhåller sig med detta, så kräver förordet självt sin förklaring. Uppslaget erhåller man på första bladets andra sida. Överst står där: "J. H. Forshæll." En bärare av det namnet bodde år 1837 inte långt från Eslöv. Johan Henrik Forshæll var nämligen en välkänd och aktad apotekare i Lund. Bland dennes skrifter märkes en "Lärobok i pharmacien", tryckt på Berlingska i Lund år 1838 och av ett högeligen allvarsamt innehåll. Förgäves spanar man i den efter Belsebubs namn. Väl återfinner man emellertid företalet till "Rademin". Avskrivaren befinnes dock — snarare av utrymmesbrist än av taktfullhet — ha utelämnat det tryckta förordets slut — "min djupt vördade lärare, som genomläst manuscriptet och meddelat sina observationer."

Man frågar sig nu om det avskrivna förordet av en slump har kommit med i Ahlströms "Rademin". Förmodligen är det inte fallet. Bl.a. antydes det av att Forshælls namn har tillskrivits senare eller av någon annan. Den besvärjelse som står att läsa på förordets baksida kunde f.ö. ha avskrivits på häftets sista, tomma blad, om det var den som var av så stor vikt. Man kan våga gissningen att förordet tagits in i "Rademin" och satts på "rätt" plats i ett bestämt syfte.

Kanske uttryckte det svartkonstmannens trots mot den nyktra vetenskap som Forshæll representerade, kanske avsåg det bara att vara en lustighet.

Tolkningen av förordets innebörd i sammanhanget stämmer väl överens med "Rademins" innehåll. Det lilla häftet omfattar 46 definierbara råd jämte sex oklara. Av de förra har inte mindre än fyrtio en magisk och stundom hädisk karaktär, medan blott sex kan hänföras till gruppen rationella medel.

Vad jag här har menat med magiska medel är sådana som söker uppnå ett visst syfte — ofta högst prisvärt — med användning av muntliga och skriftliga formler. Hit hör även iakttagandet av beteenden som inte kunde få effekt genom sina fysiologiska rörelser i och för sig utan skulle nå resultat genom de immateriella krafter som utlöstes genom själva uppträdandet. Här kan "Rademin" lämna exempel.

"Ga Bet Can — bär dessa orden på dig, så väl dig vilja alla då."

Här är det de skrivna orden som äger makten över andras vilja. Vanlig var också den muntliga besvärjelsen, vilken inte sällan fick sin kraft genom ett mer eller mindre klart hädiskt användande av t.ex. Guds eller Kristi namn.

"Att stanna Blod

n:n: Jag stämmer ditt blod

som harren Jesus Christus stämde vattnet i Jordans flod

vattnet dämdes

Blodett stämde

genom 3 namn Gud fader, sons: ok den heliga andes."

Besvärjelsen kombinerades ofta med kravet på vissa beteenden.

"Om där är stulitt ifrån dig så skrif På ett Paper deta namn ok dessa ord

B:E:L . . Z . E. B. U. B:

Pax fax max

Om där är flitt i din
 sig så skrif På et Pott
 Papper detta namn ok
 du skriv
 B. L. H. K. E. B. L. B.
 Pax pax mæx
 ok så den misstrodes
 namn så skal tiyfven
 flygna pæren hans namn
 men detta göres om Torsdag
 morgon förän solen opp går.

Ur Rademin.

ok så den misstrodes namn så skal tiyfven fly när
 (du) bruker hans namn, men deta göres om Tors-
 dagsmorgon förän solen opp går."

På handstilen kan man i detta fallet tydligt utläsa, att föreskriften att det skulle ske på torsdagsmorgonen före soluppgången är ett senare — tydligen magiskt förstärkande — tillägg. En latinsk, medeltida ordmagi och en allmän, folklig beteendemagi har mötts i det lilla exemplet. Inte sällan möter man mer eller mindre stympade latinska ord och fraser i den folkliga svartkonsten. Det är ingalunda alltid möjligt att spåra ursprunget, men i detta fallet är det nog klart, att ett liturgiskt "pax tibi", "pax nobiscum" etc ("frid vare med Dig; Eder") döljer sig bakom de ahlströmska besvärjelseorden. Skilda men ändå tydligt besläktade varianter av denna formel har förekommit sedan medeltiden både på kontinenten och i Norden. I den nordiska svartkonsten har formeln påfallande ofta utnyttjats just för att komma till rätta med tjuvar.¹

I de här anförda fallen kan ingen opponera sig mot benämningen "magiska". De använda medlen anger omedelbart receptens karaktär. Men detta var inte alltid fallet. I Ahlströms andra häfte — "Stora katekis" — förekommer ett recept med sådana beståndsdelar som åtminstone till stor del kunde inköpas på apotek — vilket vid den tiden för allt i världen dock inte utgjorde någon garanti för medlens otadlighet ur modern rationalistisk synpunkt. Receptet lyder: "Röd Coralus, afga fittada, virack, mastrick, Spansk humle, kalfhufvud eller honskapp (?), gult Svavel, Bävergal, flusrökelse, Sankte Johannes Bröd, Bernsten, myrkam, spisglas, Paradiskorn, alloe Sackotriom, sassafras."² Om nu medlet hade varit avsett att bota någon sjukdom, hade man väl kunnat ifrågasätta medlets lindrande effekt. Men man hade trots detta rubricerat receptet som "ickemagisk" läkekonst. Hos Ahlström har medlet emellertid haft ett sådant syfte att man måste räkna det som magiskt. Det heter nämligen inledningsvis: "No 25, ett gullene Rökel Se för all olöka för folk ok kräatur, dätt är got uti alt."

Receptens magiska karaktär kan således antingen vara bestämd av medlets syfte eller dess beståndsdelar. Men

också i det hädiska lilla häftet "Rademin" förekommer recept, som faller utanför denna magins ram. De är till sin art rent naturvetenskapliga, vare sig de nu var verksamma eller inte. Det väsentliga är att dessa medel ansågs verksamma genom de olika delarnas egen inverkan utan någon form av immateriell, utifrån kommande kraft. Ett kortfattat exempel kan anföras:

"För tandvärk tag kamfärt, alun, salt, lika af vardera, stött dett samman ok läg dett i en linnelapp ok läg dett vid tanden. Jelper."

Till jämförelse kan tagas ett annat.

"tandvärk, tag en steka (sticka). Rif tanden med (den) ok den blöder, skrif: Bonva: Bella: Billeora —".³

I det senare exemplet förhåller det sig så, att det första ledet utan tvivel bör hänföras till den ickemagiska läkekonsten, det var också ett av de allra vanligaste botemedlen mot tandvärk i den folkliga läkekonsten. Det andra ledet — alltså den latinska formeln — är naturligtvis en magisk förstärkning av den rationella handlingen. Sammanblandningar av magiskt och vad vi nu bedömer som rationellt har varit mycket vanliga och bidrar givetvis inte till att göra det lättare för senare tiders vetenskapliga bearbetare att karakterisera och uppdelat materialet. Jag själv har här i redovisningen hänfört det ovan återgivna medlet till de magiska.

Svårigheterna att bedöma vad som bör räknas som magiska medel eller ej är emellertid inte bara av formell natur. En ännu viktigare men svårare aspekt måste alltid vara aktuell för dagens betraktare av gårdagens stoff. Vilken uppfattning hade människorna vid den aktuella tiden om de olika företeelsernas karaktär? Tar vi de kloka gubbarnas kurer och recept som exempel, så är det nog så, att man gärna vill inlägga en magisk innebörd i alltför stor del av det ofantliga material, som bevarats till vår tid lösryckt ur sitt sammanhang. Bestämningen sker med utgångspunkt i vårt vetande. Men man bör då vara medveten om att *våra*

normer är helt andra och att de, om de tillämpas för äldre tider, inte är lämpade att bedöma, vad som *då* var magisk folktro eller erfarenhetsmässigt vetande. Om t.ex. ett mullvadshjärta ingick som en viktig ingrediens i ett medel, kan man fördens skull inte obetingat betrakta medlet som magiskt. I den moderna medicinen kommer medel till användning — t.ex. vitaminer och hormoner — som i vissa sammanhang inte är mer effektiva och motiverade än mullvadshjärtat. Vi kallar det emellertid inte magisk övertro. På samma sätt bör man för äldre tider söka skilja mellan vad som då var verklig övertro och vad som blott var okunnighet och okritisk förtröstan till den traditionella läkekonsten.

Innan vi ytterligare exemplifierar ur Ahlströms "Rademini", kan vi dröja litet vid den fråga vi kommit in på. Framför allt genom våra museers och universitetsinstitutioners insamlingar har ett ofantligt stoff sammanbragts om den s.k. folkliga läkekonsten, och i detta spelar de magiska hjälpmedlen en helt dominerande roll. Inte bara lekmannen utan också forskaren av facket kan genom detta material förledas till att få en fullständigt felaktig uppfattning om vilken inställning man förr hade till sjukdomarna. Även moderna fackverk kan ge rena vantolkningar av det forna folkliga tänkandet. T.ex. har det sagts att våra förfäder under 1800-talet skulle haft den tron "att vara sjuk, det var att i sin kropp härbärgera en ond ande eller sjukdomsdemon." Våra förfäder skulle överhuvudtaget ha vandrat omkring i en värld som tycktes dem fylld av okända magiska krafter, andar, troll, jättar etc. Ofta nog skulle t.ex. även benbrott ha ansetts vara av övernaturligt ursprung. Det behövs inte mycken eftertanke för att förstå att sådana påståenden har sin grund i att författarna har levt sig in alltför mycket i sitt material. Sådana framställningar är emellertid beklagliga, inte bara därför att de är oriktiga utan också emedan de bidrar att förlöjliga den gamla folkkulturen och indirekt därigenom dess utforskande.

Det är klart, att övertrons bredd krymper, allteftersom in-

sikten om de faktiska förhållandena ökas.⁴ Man kan alltså utgå från att övertron var mer utbredd vid mitten av 1800-talet än nu. Men naturligtvis var inte heller då alla människor lika. Fantasifyllda, jordbundna, lättpåverkade och klentrogna; alla människotyper som man känner nu fanns också då, och det är givet, att inställningen till övertron var starkt varierande mellan de olika psykologiska typerna. Olika sociala, ekonomiska, geografiska och traditionspåverkade miljöer var också faktorer som spelade stor roll.

I Ahlströms Rademin finner man följande "recept", som f.ö. till stor del ordagrant överensstämmer med en dansk 1600-talsläsning:

"när hus brinner, gade 3 gånger avit omkring ok säg, statt du ild uti din glöd likasom Jesus Christus den levande guds son stod bonden på det heliga korsens träd med sitt heliga blods uttjutelse os alla till godo. Jag varnar dig ild att du icke går vidare fram, vid faders kraft, vid sonens magt och vid den heliga andas visdom, att du stannar i din glöd, som sagt är, vid namn guds faders sons ok den heliga andas namn, in nom patris et filius son natus, u, a, a, —".

Hur många av 1800-talets eslövsbor prövade manne på detta eldsläckningsmedel? Man kan nog våga förmoda att också Ahlström själv skulle vara alltför upptagen av mer världsliga eldsläckningsåtgärder, om hans hus brann, för att hinna pröva formelns effekt!

Man får alltså inte okritiskt bilda sig en helhetsföreställning om förfädernas tankevärld med utgångspunkt från det efterlämnade övertrosmaterialet. Något sådant som en enhetlig "folktanke" fanns varken på det medicinska området eller andra. Det var väl visserligen så, att likformighetssträvandena var starkare då än nu, eller kanske rättare sagt, att kraven på likartad livsföring övervakades strängare. Men det fördolda tankelivet låter sig aldrig lika lätt tvingas efter bestämda normer. Man ska inte heller glömma att både andliga och världsliga myndigheter förkastade övertron.

Vi vet således i själva verket mycket litet om vilka delar

av det bevarade folktrosmaterialet, som var levande folktro, och vad som även t.ex. vid 1800-talets mitt betraktades som kuriosa av flertalet människor. Vad var verklig tro och vad var en klintro, som tillgreps i den yttersta nödens stund så som vi själva idag griper efter räddning från svåra sjukdomar hos kloka eller i vegetarianism, örtté, lakrits och annat, vars enda kända medicinska berättigande är att allt annat slagit fel?

Utan tvivel är det så, att det relativt sett framför allt är de övertroiska momenten i de klokes och allmänhetens verksamhet som bevarats i berättarnas minnen och därmed i våra arkivs uppteckningssamlingar. Det pittoreska fångslar mest. Minnet av de rationella och därför mindre roande åtgärderna har däremot skjutits i bakgrunden. Än mindre vet vi om den viktigaste personen i sammanhanget — patienten eller den hjälpsökande. Som vi tidigare har sett kunde det magiska och det rationella blandas. Är det så säkert, att patienten alltid utfört den magiska delen av den klokes råd? Gick den som plågades av tandvärk hem och rev sin tand tills den blödde — ett sätt som han väl kände redan tidigare — men avstod från att skriva "Bonva: Bella: Billeora"?

Frågan om övertrons omfattning och karaktär under 1800-talet är således i verkligheten ännu föga utredd. Vi vet t.ex. inte hur mycket av det bevarade folktrosmaterialet som snarare har sitt ursprung i tryckta "ofolkliga" framställningar än i folklig tradition och tro.

För att återgå till Ahlströms "Rademin" bör det nu stå klart att den ingalunda kan tagas som bevis för vilka *medel* man allmänt utnyttjade och trodde på i eslövstrakten på den tiden. Häftet kastar främst ett ljus över den kloke själv och hans kolleger. Det utsäger således i första hand något om själva svartkonsttraditionen. Under iakttagande av största försiktighet kan man dock tillmäta svartkonstböckernas urval av recept och medel ett visst bevisvärde för vad den

kloke av erfarenhet ansåg vara angelägna frågor för hans klientel.

Det har tidigare sagts att recepten i "Rademin" till övervägande del var magiska och stundom — som har exemplifierats — hädiska. Detta hänger främst samman med syftet för de olika medlen.

Sjukdomarna har i sammanhanget varit av ringa intresse. Samlingen innehåller två magiska medel att stämna blod, ett mot frossa, ett mot värk samt ett omagiskt recept till en sårsalva och ett mot kreaturssjuka. I "Rademin" finns inte mindre än fem recept mot tandvärk, varav tre magiska. Också de bägge andra häftena innehåller sådana bote-medel. Tandsjukdomarna var ett av tidens gissel, och detta har avspeglat sig i ett rikligt traditionsmaterial.

I "Rademin" finns också ett märkligt medel mot frossan.

"Botemedel mot frossan som intages den första dagen.
K- den andra dagen K:A: den 3 dje K:A:L.

:K:A:L:A:M:A:R:I:S:

K:A:L:A:M:A:R:I:

K:A:L:A:M:A:R:

K:A:L:A:M:A:

K:A:L:A:M:

:K:A:L:A:

:K:A:L:

:K:A:

:K:

Jämte den s.k. djävulens fyrkant,⁵ som dock inte är bevarad i något av Ahlströms manuskript, hör denna formel mot frossan till de mest uppskattade i den folkliga svartkonsten. Som "sympatimedel" mot frossa återfinns det i de s.k. "Salomoniska magiska konster" i formerna "*Kalamiber*" och "*Kaladaria*". I ydredrotten Rääfs samling av "Svenska skrock och signerier" är andra småländska och östgötska varianter upptagna: "*Calameber*" mot frossan samt "*Calamaris*" och "*Kalamitis*" mot tandvärk. Från Södermanland är varianten "*Kalamaran*" bekannt.

svartkonsttraditionen. Formeln hade alltså i senare tid en vid utbredning och detta ger oss anledning att misstänka att den var gammal. I verkligheten förhåller det sig också så, att Ahlströms formel hade åtskilliga århundraden bakom sig.

Hos Rääf återfinner man en notis av intresse: "1641 under Biskop Jonae Petri visit. förekom en karl i Djursdala och Lille Vi, Severin Knutsson, som bortläste tandvärk och frossa genom upprepande 3 gr af Fader Vår och Tron, samt vid frossan af ordet *Kalamyris*." Redan något år dessförinnan hade en anteckning gjorts av formeln just i Småland. Växjö domkapitels protokollsbok omtalar nämligen från Myresjö år 1639 att denna och Lannaskedes församling hade anfört klagomål mot prästen Sven Petri för att han bortskrev tandvärk. Det heter: "Han blef tillfrågat om modo. Han svarade: Per voculam *Calameris* skrifwen på itt brödstycke och gifwen then werken hade, men sigh ingen annan truldom med weta." Ännu längre tillbaka — på slutet av 1500-talet — möter oss från svenska Finland formen "*Kalmerij*". Formeln skulle skrivas på ett stycke bröd, som slutligen på nionde dagen, då "K" hade skrivits, skulle kastas till hunden.

Vi har sett att både bönder och präster kunde tillgripa detta svartkonstmedel. I det senare fallet förefaller det ha varit hövitsmannen på Åbo slott, Lars Henriksson Hordeel, som gjort nedteckningen. Till Hordeel hade formeln kanske nått i muntlig form. I varje fall hade den tydligen blivit muntligen överbringad någonstädes på sin väg. Som synes var ju åboformeln ofullständig. För att vara riktig skulle den innehålla nio bokstäver för de nio föreskrivna dagarna. Eftersom åboformeln är utskriven för var och en av dagarna, kan man också tydligt se hur nedtecknaren hade svårigheter med att få den att gå ihop. Sålunda följes den tredje dagens "*Kalmer*" av den fjärdes "*Kalame*". Ett andra "a" dyker plötsligt upp och ger oss en vink om att åboformeln antagligen utgått från ett "*Kalameris*".

I en dansk bok med den något förvillande titeln "En Undervisning af den hellige Skrift", tryckt år 1618, återfinner man just "*Kalamaris*" men det framgår också att andra varianter förekom. Det står: "Kaaldesiuge. Somme scriffue *Calamitas*, somme *Kalamaris* oc andet saadant gieckeri, huilcket mand skal paa atskillige tider aede udi sig." I flera andra av de äldsta danska tryckta och otryckta källorna möter just "*Kalamaris*", som också återkommer i 1800-talets danska cyprianer, d.v.s. folkliga svartkonstböcker. Ahlströms medel visar i detta fallet på ett samband med den danska svartkonsten, f.ö. inte det enda exemplet i hans böcker.

Även på kontinenten har formeln förekommit, troligen har den därifrån spritt sig till Danmark. Utom "*Calamaris*" har "*Calemeris*" varit vanlig i Tyskland, en form som också användes i Danmark. Det antages, att formeln kommer av det senmedeltida "*calmaris*" som betyder "var lugn". Här skulle vi alltså ha funnit ursprunget till "eslövsdoktors" botemedel mot frossa.⁶

Om eslövsformeln är ett exempel på en obruten tradition inom den folkliga svartkonsten är dock en annan fråga. Av allt att döma blommade denna svartkonst i Norden upp mot 1700-talets slut och nådde sin höjdpunkt under 1800-talets förra hälft, väl i samband med en alltmer utbredd läs- och skrivkunnighet samt tryckta svartkonstböcker. Under denna period upptogs säkert ur tryckta källor mycket av vad som tidigare inte egentligen hade varit en utbredd, folklig svartkonsttradition. Det är därför mycket möjligt att Ahlströms kalamarisformel snarare hänger samman med denna sentida svartkonst än med den äldre. Man återfinner just formen "*Kalamaris*" i den tryckta svartkonstboken "*Sybrianus*" från 1700-talets slut, vilken tycks ha gett de folkliga svartkonsthandskrifterna namnet "cyprianer". — Boken heter "*Sybrianus P. P. P. paa nye oplagt efter Originalen*" och utger sig för att vara "prentet hos Henrich Smed" i Malmö 1771; i verkligheten trycktes den i Köpenhamn. — I denna bok

är formeln i sin helhet återgiven, dock utan att ändamålet anges. — Detta antogs väl vara tillräckligt känt. — Den tryckta formen åtnjöt förmodligen särskild auktoritet. Kanske är dessa omständigheter orsaken till att "kalamaris-varianten" fick sådan spridning i Danmark och Skåne. Hur det än förhöll sig med detta speciella fall, så kan vi ur de olika uppteckningarna och varianterna av formeln utläsa både hur en fast tradition fick spridning främst genom kopiering av tryckta och otryckta litterära källor och hur samma tradition kunde upplösas i variantrikedom, väl främst genom den muntliga spridningen.

Efter denna utflykt i tid och rum återgår vi till "Rademin". Andra mänskliga bekymmer än sjukdomar har till största delen motiverat svartkonsturvalet. Tre magiska medel avsåg att vinna kvinna eller göra henne älskogskrank. Ett sätt att på magisk väg få skåda sin tillkommande meddelas också.

"Att framvisa ens fästemö, gak till en graf äller tag ett människoben, håll 3 dropar därpå af kongsvaten, bejår att man får tala med den där under, (av) vilken du bejår at få se den eller dens fästeman eller fästemö, ok uttsätt timan då du vill, men skrata inte eller tala, blif ej räd."

"Rademin" lämnar även ett från magiska inslag fritt recept att framkalla abort.

Närmast som ett stilbrott får man väl betrakta rådet att ge en kvinna 10 eller 15 droppar opium, så att hon föll i sömn men ändå — till mannens båtнад — bevarade "sin rörelse såsom när hon är vaken". Anvisningar på hur man skulle vinna en kvinna eller väcka älskogslusta har varit talrika i svartkonstböckerna men de har som regel inte en så vetenskapligt välgrundad karaktär.

Ett råd att vinna en kvinna innehållande flera olika övertrosmoment som kunde komma till användning vart för sig, kan återges.

"Om du vill en piga skal håla af dig, så tag ett hår af henne ok köpp en ny synål, gif för hene vad som begärs.

inskränkta t.ex. till att tvinga den tillbedda att infinna sig nattetid.

Inte bara kvinnogunsten har intresserat sammanställaren av "Rademin". I häftet ges också råd om hur man med magiska hjälpmedel skall återvinna vänskap, vinna allas välvilja samt få ovänner att rädas. Två skyddsmedel mot förgöring och en maning mot det onda kan man även finna. På två ställen återfinnes följande:

"Att ingen skall förgöra dig — Czerbeon faber melarsi." Att det ordmagiska medlet har upprepats pekar på att häftet delvis är en avskrift ur en eller flera källor och ger oss därmed en antydning om svartkonstböckernas sammanhang.

En lång och utarbetad maning till den onde att vika från den skatt han sedan länge bevakat kan man också inhämta. Inte bara den onde utan även "allahanda slags Troll ok Trollfolk ok kalvar, vita hästar ok alla hundar (hundra?) slags för giftiga Drakar ok onda andar, dem Döfvar, binder ok förmanar jag vid gud faders magt ok sonens kraft".

Ett sätt att avslöja en tjuv har redan anförts, "Rademin" innehåller ytterligare två. De talrika råden om tjuvars avslöjande, bindande eller straffande, som folktrosmaterialet innehåller, överensstämmer med att tjuvnadsbrotten inte var ovanliga och att möjligheterna att ertappa tjuven inte ansågs vara över hövan goda.

Två magiska sätt att vända synen för folk får räknas till den svarta magin. Hit kan även hänföras två sätt att vinna på spel och ett att vinna en kappritt. Ahlströms bägge andra häften meddelar också turmedel. Överhuvudtaget har spelmagin ägnats stor uppmärksamhet inom svartkonsten. I det avseendet bör vår förståelse för gårdagens övertro och magiska finter vara som allra störst!

En anmärkningsvärt stor grupp av de magiska medlen i "Rademin" angår skjutförmågan. Anvisning ges för hur man skall taga elden från en skytt, skämma en bössa, respektive en jägare samt döva krut. Å andra sidan innehåller Rademin också upplysningar om magiska medel att bota

bössa och att få en bössa att döda. Ett exempel ur gruppen må anföras:

"att sjänna (skämma) en bössa, tag en synål som är sytt om en död med ok steck i mönningen 3 gånger ok rif på lås ok järn med densamma" —.

I Ahlströms tredje manuskript — det ofullständiga — förekommer tre magiska råd inom samma grupp. I de större svenska svartkonstsamlingarna intar samma frågor likaledes en rangplats. Skyttar och bössor kan emellertid inte ha varit av större vikt i Eslövstrakten vid 1800-talets mitt, då barrskogen var många mil avlägsen och det skånska viltet dessutom var på obestånd. En "förmäning" att läsa över kreaturen så att inte varg eller björn rörde dem har inte heller haft någon viktigare uppgift att fylla i Eslöv. Tydligt är således att man inte utan vidare kan antaga verkliga förhållanden och problem bakom den övertro som anknyter till närings- och vardagsliv. Mycket av den i sen tid på vitt skilda håll upptecknade övertron torde för samtiden i själva verket innerst inne främst haft den folkliga diktens och underhållningens karaktär och vunnit sin spridning härigenom. — Nära samhörigt med de behandlade medlen är ett att locka fram vilt.

Hästar och kreatur spelade i verkligheten betydligt större roll i eslovstrakten än viltet. Magiska anvisningar — om än inte så många — har också givits med tanke på dem. Två medel att få djuren att trivas på sin nya gård är upptagna i "Rademin", varav det ena kan anföras:

"till att vänja kreatur som säkert jælper, när du kommer him med kreaturet, så skall du lägga ditt högra strumpeband langs åt dörrtröskelen ok dett andra bandet läges den ena ändan på hint, ok så jör du 3 löker på bandet utåt marken ok led så kreaturett in däröfver, när du dätta jör skal du tiga stilla, när du har bunit dett, så ryskar du dett i örat ok säg 3 gånger, hit skal du gå, hit du trå, ok ecke där där du är kommen ifrå, för gården är bränt, ok mannen är hängd,

ok qvinnan är död i barnsäng, där får du inte mer, så skall bandet tagas”.

Den ursprungliga innebörden av uttrycket ”modstulen” hejdar man sig väl nu sällan för att fundera över. Både människor och djur ansågs emellertid kunna berövas sitt (livs-) mod på magisk väg. Med magins hjälp kunde modet dock återvinnas. ”Modstulenhets” av husdjur har i svartkonstmaterialet framförallt omnämnts från norra Sverige. Ett hädiskt medel kan man emellertid påträffa också i ”Rademin”.

”taga mod ok styrkan från en häst, Tag en brödbitt under den Litelfinger (!) på högra handen, torka hästen om tänderna, så säkert skal din styrka ok mod stå i denna brödbitt, som du skrifvare som sitter i helvete ok vet rät ok gör orätt, igönom tre namn.”

Utom de få oidentifierade recepten innehåller ”Rademin” slutligen magiska anvisningar att taga orm, att öppna baklås (!) samt, som nämnts, att hejda eld.

Som en sammanfattning av ”Rademin” kan sägas att den har en övervägande magisk prägel och i ringa utsträckning angår sjukdomarna. Den förhållandevis rikliga användningen av formler och latinska fraser, metoden att börja recepten med ”att”, liksom dubbelskrivningar, visar klart, att ”Rademin” åtminstone till vissa delar är en avskrift eller en sammanställning ur en förlaga. Om en tryckt bok har varit den omedelbara förlagan eller inte, låter sig inte avgöras på dessa grunder.

Ahlströms andra häfte har delvis en annan karaktär än ”Rademin”. Det består av ett ark i skrivboksformat, 21×17,5 cm. Utanpå första sidan står ”Stora katekis No 4 Tillhörig BI Ahlström Eslöf den 13 de april. 65.” Häftet innehåller 57 recept varav två ej identifierade. I hög grad har det karaktären av läkemedelsbok, då inte mindre än 33 av recepten hänför sig till sjukdomar. Påfallande är också att de ickemagiska recepten är dominerande inom sjukbotsgruppen, blott 13 är magiska. Flertalet rationella läkemedels

ens med vad som i förordet berättats om Ahlström och hans verksamhet.

Några av häftets medel är redan anförda, utrymmet tillåter inte en ytterligare, rikligare exemplifiering. Om den magi som inte hade med sjukdomar att göra kan sägas att den i huvudsak låg inom "Rademins" ram. Även "Stora katekis" upptar såväl formler, signerier som magiska beteenden. Ett "universalmedel" är åtminstone ur underhållningssynpunkt värt att räddas ur glömskan. Det har ovan räknats som fem olika recept.

"Att få veta förborgade ting som skall ske, så tag en tjok 4 bena i första kvarteret, brän den till pulver på ren koleld som inte röker, när du vill veta något som skal ske, så tag en blå ullen duk ok bind dett pulver till ditt huvud, när du läger dig, så får du veta genom drömmen vad som skal ske; dito, läg deta pulver i vaten ok tväta dig med, så skal dina ovänner rädas för dig; dett 3 die, haf deta pulver hos dig, Så skal var man vara dig gunstig ok hör-sam; d 4, om du bliver sårad, så strö det uti såret, skal dett hele på 3 dagar; 5, om du vill vinna vid tinget, så strö dett i din vänstra sko, så skal du ok din ord sannas om du än orätt söker".

Den magiska åtgärden kräver kanske sin förklaring. "I första kvarteret" åsyftar otvivelaktigt att gärningen skulle utföras i månens första kvarter, d.v.s. under dess tillväxt till halvmåne. Men vad var en "tjok 4 bena"? I Rietz' dialektlexikon möter man uttrycket "firenbene", som i sydvästra Skåne användes om ödlor. I en uppteckning från Öland heter det att ödlor kallades för "fyrfotingar" och ansågs vara giftiga. Det var således en ödla som skulle brännas till pulver och "4 bena" var det täcknamn eller s.k. noanamn som användes om djuret, ursprungligen väl för dess farlighets skull.

Om "Stora katekis" kan till sist observeras att den av allt att döma har nedskrivits av två personer. De icke-magiska läkemedelsrecepten no 9, 10 och 11 samt delar av no 8 och

12 — alla i följd i häftets första hälft — har avskrivits med vacker pränthstil. Utom skillnaderna i handstil lägger man märke till att vederbörande skriver "och", antagligen i trogen överensstämmelse med förlagan. Ahlström stavar däremot regelbundet "ok", så t.ex. också när han avslutar den förres recept no 12. Av omständigheterna framgår således alldeles klart, att i varje fall denna del av "Stora katekis" är en avskrift av förlaga varvid två olika avskrivare har avlöst varandra.

Ahlströms tredje manus — det ofullständiga häftet — överensstämmer till format och papperskvalitet med "Stora katekis", medan innehållet anknyter till "Rademin". De ickemagiska botemedlen är blott tre. För sjukdomar meddelas, utom ett omagiskt, fem magiska medel. Förutom ett odefinierbart råd ges sjutton andra magiska i annat syfte än för sjukdomsbot. Bl.a. finns här ett för hur man i Satans namn skulle skaffa sig "Goanisse", alltså tomte, som kunde dra till huset.

I stort sett faller dessa medel inom samma grupper som representerats i "Rademin". Häftets andra hälft upptages emellertid av anvisningar hur man skulle mana, binda och avskeda anden "Marbuell". Namnet torde inte klinga bekant för läsaren. Marbuel var emellertid i den kontinentala svartkonstlitteraturen namnet på en demon som var en av helvetets sju storfurstar. Namnet i sig självt är urgammalt och tycks komma från Främre Asien. Till Eslöv har det förmedlats genom århundraden och länder via den litterära svartkonsttraditionen.⁷

Några starkare spår har denne Marbuel inte lämnat efter sig i den folkliga traditionen så vitt jag kunnat finna. Något enstaka nedslag har den österländske demonen emellertid fått. I en uppteckning från Höganäs kan man nämligen läsa följande: "Bl.a. troddes att om man om natten gick till en sådan självspillingsgrav och anropade marobell (hin onde) på råd hur man skulle bli rik kunde man från graven få höra svar. Det berättas att en man vid namn Lars Ekelund från

bruket, han var formare vid lerkärlsfabriken, en natt hade klivit upp på kyrkogårdsmuren för att anropa samma marobell, fallit ner och slagit sig ganska illa, samt att han förföljdes av de dödas andar ända hem till sin bostad. Han var efteråt sängliggande under flera dagar."

Det lärda har således blandats med det folkliga. Ett mycket enkelt sätt att förskaffa sig kvinnlig tillgivenhet kan meddelas som en kontrast till vad som ovan har sagts.

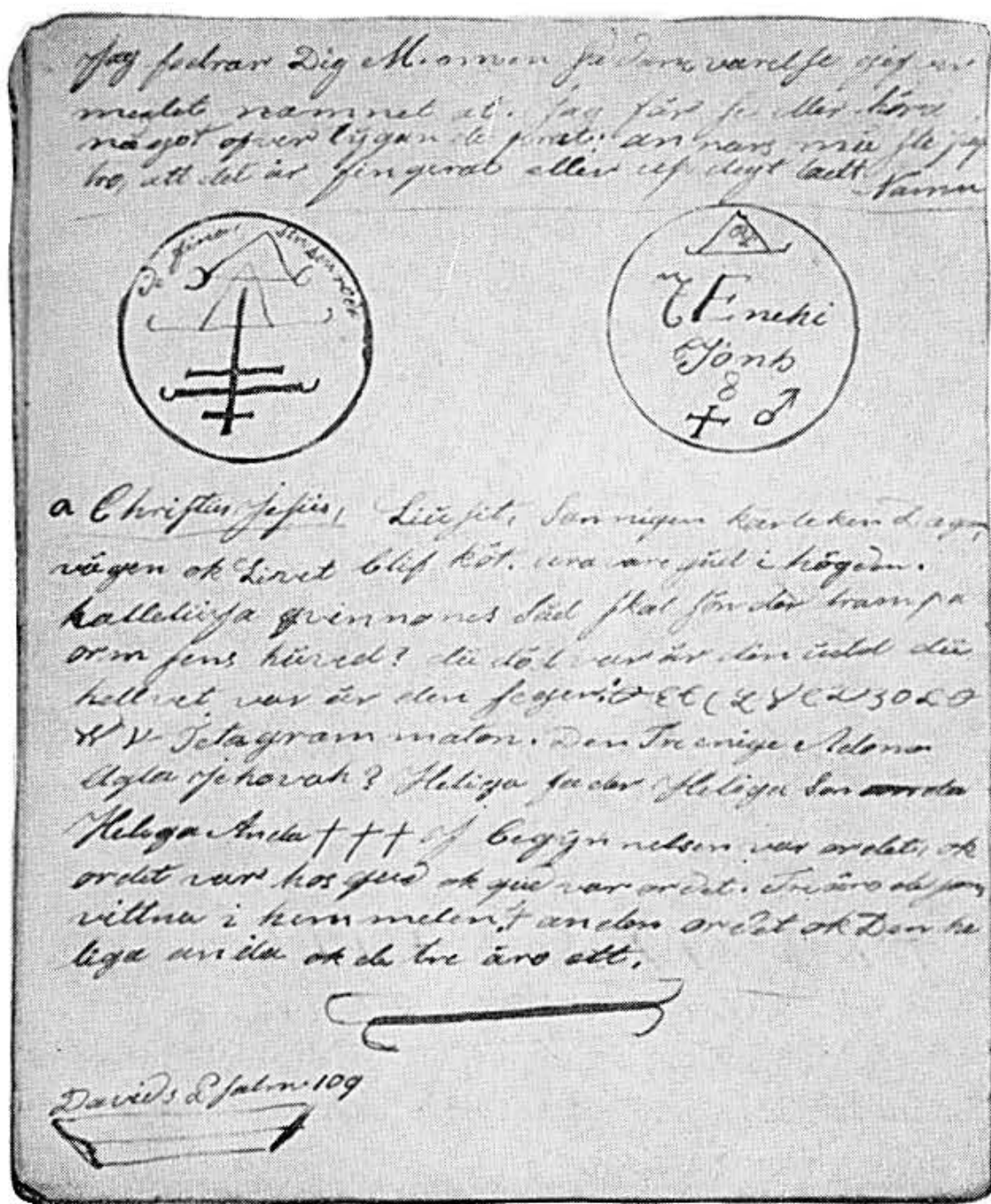
"att göra flickor kiära med sig, Tag blod af en flagermus i din näsduk ok slå i synen, så fattar hon kerlek till dig att du (oavslutat)."

Förfaringssättet för nästan tankarna till följande råd, som förvisso inte stämmer överens med de moderna principerna för brottslingvård.

"att slå utt ögat på en som har stulit, Tag et spik ok slå i en ekstolpe ok tag sedan en hammare, som är eldröd, ok slå 3 slag på huvud på spiket ok säg för vart slag, jag slår dig i satans namn du kyf, så att dit öga skall gå af dig, ok satan få din ögnsten, gå sedan 3 ne steg baklänges men se dig ej tillbaka Detta bör ske 3 ne söndagsmornar i rad innan solen går upp."

Att Ahlströms tredje häfte till stora delar är en avskrift av en förlaga är helt klart. Bl.a. antydes detta starkt av de förhållandevis talrika latinska formelinslagen samt av några s.k. lönnskrifter. Alldeles säkert har häftets andra hälft med de långa och komplicerade maningarna till Marbuel hämtats från en skriftlig förlaga. I det fallet ger förekomsten av arabiska bokstäver — liksom magiska figurer — ett ovedersägligt bevis.

Om själva tillkomsten av Ahlströms tre manuskript kan man inte säga mycket med bestämdhet. Det har emellertid framkommit att de delvis är avskrifter av dels svartkonstböcker, dels läkeböcker. Ursprungskällan är delvis tryckt litteratur, men därmed är det i dessa fall inte säkert att böcker har varit de omedelbara förlagorna för Ahlström. Kopiering av andras handskrivna svartkonstböcker har även

Ur Ahlströms ofullständiga häfte.

varit av betydelse vid svartkonsttraditionens utbredning. En
 mycket stor roll har naturligtvis också den muntliga tradi-
 tionen spelat. Vid det först anförda medlet mot tjuvnad
 kunde man t.ex. se hur en formel med latinska besvärjelse-
 ord byggdes på med ett råd, som hämtats ur den allmännare
 folktron. Säkert fanns inte någon skriftlig inspirationskälla
 i ett sådant fall. De kloka hade ett på muntlig väg förvärvat
 förråd av magiska medel som de tillförde sina svartkonst-
 böcker. En del var tydligen också nyskapare av svartkonst,
 om än efter traditionella mönster. Många kloka strävade

antagligen efter att ge sin svartkonst en viss personlig prägel med tanke på konkurrensen. Detta jämte den muntliga spridningsformen, förklarar de ofta talrika nordiska variationerna av samma formler och medel.

Vi kan till sist mer i detalj försöka belysa ännu en av Ahlströms svartkonster. Här som alltid annars gäller ju, att historiens djup och avståndens längd ger det lokalt intressanta dess mervärde.

Som utgångspunkt kan man ta den i "Rademin" upptagna läsningen mot blodflöde: "Jag stämer ditt blod som harren Jesus Christus stämde vattnet i Jordans flod" o.s.v. Några varianter av denna läsning är upptecknade från Skåne. En av dem, från 1870-talets Göinge, lyder:

"N.N.! Jag stämmer ditt blod
såsom vår herre Jesus Kristus stämde Jordans flod,
vattnet dämpte,
och blodet stänkte.

I Treenighetens namn: Gud faders, sonens och den helige
Andes. Amen, amen, amen.

Fader vår 3 gånger, välsignelsen 3 gånger."

Överensstämmelsen är som synes påfallande. Ahlströms läsning är således inte ensamstående utan tycks representera en skånsk läsningssvariant.

Från 1800-talets slut är läsningar mot blodflöde av typen "Jesus kristus" ("Vår frälsare" el. likn.) — "Jordans flod" kända från olika håll i landet. I Danmark är ett mycket stort antal närbesläktade varianter upptecknade. — Dock är de knappast mer snarlika den ovan anförda skånska varianten än de svenska är.

Redan på mitten av 1500-talet förekom följande läsning i Danmark:

"Vor herre och Sankt Hans
di gik offuer Jordans flod
och stille Jordans flod;
saa stiller ieg och dette blod."

En ännu äldre variant är känd från Danmark, men den är mer avvikande. I själva verket är läsningen i "Rademin" en sentida utlöpare av en förmedeltida läsart på kontinenten, med rötter både i den judiska heligförklaringen av floden Jordan och i kristna folklegender.

Samtliga de ovan berörda svenska uppteckningarna av läsningen är från 1800-talet. Skulle läsningen då vara en nyhet för Sveriges vidkommande? Så var inte fallet. I en del av de sentida varianterna talas det istället för "Jordans flod" om "Noaks", således om syndafloden. I samtliga de svenska versioner jag känner till från 1600- och 1700-talen är det just "Noaks flod" som möter. Två av dessa läsningar framkom i samband med trolldomskommissionens verksamhet i Ångermanland 1674, den ena gällde dock här inte blodflöde utan stygn. Ifrån Västergötland är följande nedteckning gjord år 1722:

"Statt, blod,
som helga Noae flod
på N.N.! I namn" etc.

I Småland förekom liknande läsningar med "Noaks flod" på 1700-talet som ett par exempel visar. Men också i Skåne tillgreps de vid samma tid. I en avskrift av en svartkonstbok från Hyby, daterad 1810, heter det:

"Jesus Christus guds son
som stannade Noacks flod
med sin högra fot,
stäm denna wärck" etc.

I ett annat skånskt svartkonstmanuskript börjar en läsning mot blodflöde sålunda:

"Statt blod
och Noarks flod,
vår Herre Jesus Christus derigenom drog"
etc.

Vi kan inte här följa alla de olika varianternas avvikande moment. Redan det anförda eller omtalade materialet tycks

emellertid visa att läsningarna med "Jordans flod" har föregåtts av en äldre variant med "Noaks flod", som varit utbredd över hela landet. Under 1800-talet har så denna äldre läsning trängts starkt tillbaka.⁸ Den gamla läsningen genomgick alltså en ansiktslyftning. Snabbheten i omvandlingen antyder att också den folkliga svartkonsten var känslig för nya moder.

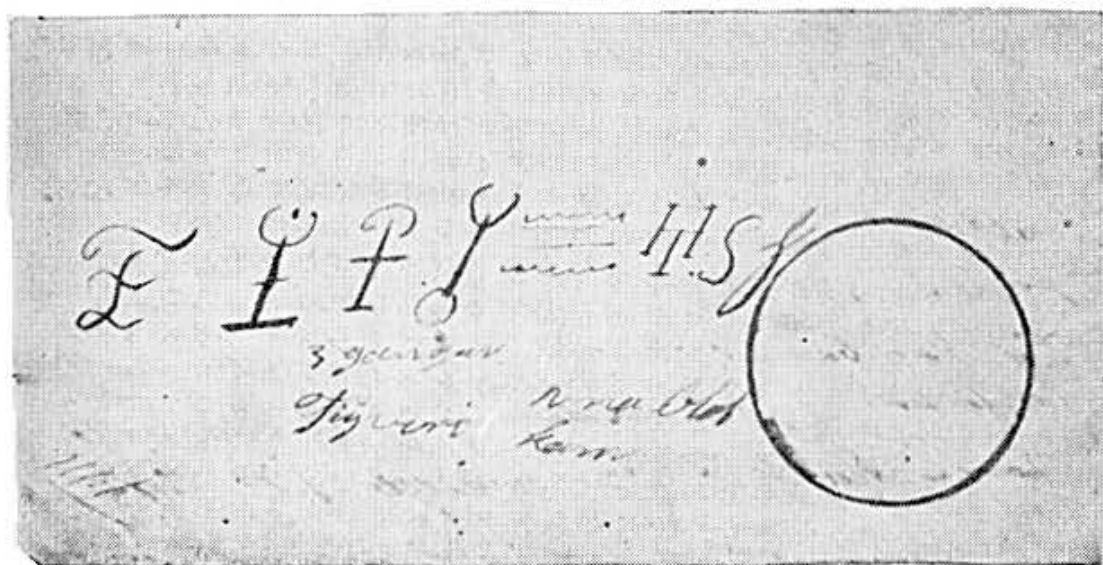
Detta sena skede i Jordanvariantens historia tycks klart, men spåret från Ahlströms "Rademin" slutar i andra änden i en obesvarad fråga. Både i Tyskland och Danmark har Noakvarianten varit sällsynt. Inte heller i Norge eller Finland förefaller den f.ö. ha varit tillnärmelsevis så vanlig som i Sverige. Är den då ett exempel på en svensk särutveckling? Omvandlades här den gamla, kontinentala läsningen med "Jordans flod" till "Noaks flod"? Eller har vi i Sverige bevarat en äldre, i övriga Norden och på kontinenten tidigt undanträngd läsning? En av de äldsta läsningarna förtjänar vår uppmärksamhet i sammanhanget. Den meddelades år 1674 av hustrun Sigrid i Djupa i Boteå inför den ångermanländska trolldomskommissionen.

"Stå, styng, stilla
effter Jesu Christi willia,
som Noe Flodh stodh,
när Johannes döpte Christum!

I namn Faders, Sohns och thens H. Andes."

Det är frestande att låta denna läsningsvariant besvara frågan. Här möter vi ett dopmotiv som har varit mycket vanligt i förbindelse med "Jordans flod". Sammankopplingen i denna läsning mellan Kristi dop och "Noe flodh", alltså syndafloden, är ju helt meningslös. Att "Jordans" flod döljer sig bakom "Noe" kan väl inte betvivlas. Detta betyder dock bara att de bägge huvudvarianterna har varit kända år 1674 och utsäger ingenting om deras ålder. Men både under 1600- och 1700-talen är det ju just "Noaks flod" som möter i läsvarianterna, och detta talar emot att "Jordan" år 1674 var det nya momentet i läsningen. Både

det av mig kända svenska materialet och Jordansvariantens tidiga förekomst i Danmark samt på kontinenten gör det troligt att Jordanläsningen i Ahlströms "Rademin" och på andra håll i Sverige under 1800-talet betecknade denna variants återkomst efter att en tid ha varit undanträngd av en Noakläsning.⁹

Ur Ahlströms ofullständiga häfte.

Noter.

¹ Användningen av ordet "Belzebub" i Ahlströms formel antyder ett samband med den danska svartkonsten, där denne underjordiske potentat tycks ha intagit en vida mer framträdande roll än inom den svenska. — Se även H. Geijer, Troll-Marksens svartkonstbok no 1 i Fornvårdaren 1, 1925. — Några allmängiltiga gränslinjer kan naturligtvis inte uppritas inom den nordiska svartkonsten. Ett småländskt sätt — omnämnt hos Hyltén-Cavallius — att avslöja en tjuv med hjälp av formelvarianten "pax-max-nis-skaris", skriven och intagen på en ostskena, visar t.ex. bindande överensstämmelser med dansk, medeltida svartkonst. Ifrån gammalsvenskt område omtalas f.ö. stundom svartkonstböcker med danskt ursprung.

² "Virack" (virak) är ett vanligt rökelse i de katolska länderna. "Mastrick", troligen mastix, ett grekiskt harts. "Bävergal" (bävergäll) är torkade körtelpungar från bävern, ett gammalt medicinskt medel. "Myrkam", väl myrra. "Spisglas" (spetsglans), antimon-glans — en ofta guldbemängd malm. "Paradiskorn" (aframomum melegueta) är en exotisk kryddväxt. "Alloe Sackotriom" (aloe succotrina), en liljeväxt från Kaplandet. "Sassafras" (s. officinalis), en amerikansk lagerväxt av vilken droger har framställts och till viss del ännu lär utnyttjas inom medicinen. — De exotiska inslagen skvallrar om att Ahlströms recept inte är av folkligt ursprung. Flertalet av de här uppräknade beståndsdelarna ingick i olika rökelser, som omtalas år 1510 i Cornelii Agrippas Ockulta Philosophia. I andra skånska svartkonstböcker återkommer samma ingredienser — i ett av de recept jag granskat återfinnes t.ex. inte mindre än sex av beståndsdelarna i Ahlströms recept.

³ Den latinska formeln erinrar om äldre danska formler mot blodflöden, t.ex. "buro-berto-beriora" från 1400-talet, jfr "buria-balta-bloria" omkring 1880 i Södermanland. Mycket möjligt är att Ahlströms variant mot tandvärk har utgått från de gamla blodstillande formelnerna. Uppslaget till en sådan sammankoppling ligger i så fall måhända just i de föregående orden "ok den blöder".

⁴ Ännu vid 1700-talets mitt kunde t.ex. en så framträdande representant för upplysningstiden och naturvetenskapen som Carl von Linné falla för frestelsen att acceptera urgamla, magiska tankegångar. När Linné år 1731 kom till Piteå framfördes en liten flicka som vände ögonen så "att det vita allenast syntes. Barnet var så fött, jag frågade modern, om hon sett någon så vända eller spöka ögonen, då hon var havandes. Ja, säger hon, jag såg min mor eller svärmor, som höll på att dö, vilken jag ej flydde, utan satt hos, men hennes dödskamp gick över. Hinc illae lacrymae." ("Häri genom dessa tårar").

⁵ Denna formel består av fem rader — sator, arepo, tenet, opera, rotas — som skrives under varandra varigenom en spegelvändning av orden uppstår.

⁶ Hur pass säker denna härledning är kan dock säkerligen diskuteras. Louise Hagberg har behandlat kalamarisformeln i en intressant artikel om "Ordets makt" i *Fataburen* 1932. Hon menade därvid att de olika varianterna utgått ur namnet på ett medeltida helgon — Coloman. Denne har i de tysktalande länderna fått ge namnet åt magiska småtryck — "Colomanibüchlein" etc. Emellertid tycks hans namn inte ha varit vanligt som magiskt medel. Möjligheten att Louise Hagberg hade rätt i sin härledning kan väl inte helt avvisas, men hennes premisser kan knappast sägas ha varit korrekta. Hagberg sökte påvisa likheten mellan de olika svenska varianterna av formeln och namnet "Coloman", som tidigt hade olika former av vilka snart nog "Kulumani" skulle ha blivit till ett svenskt "Kulumaris". Att det emellertid bakom "formeln Kulumaris" i själva verket döljer sig just ett gammalt, nordiskt "kalamaris" torde dock stå utom allt tvivel. — Påpekas kan även att den välkända formeln "abracadabra" har använts på samma sätt som "kalamaris" och likaledes mot frossan. Den förra formeln var veterligt i bruk redan bland romarna på 200-talet.

⁷ "Marbuels genneral Citation", som avslutar andebesvärjelserna i Ahlströms häfte, överensstämmer t.ex. till stor del ordagrant med "Particular-Citation des Gross-Fürsten Marbuelis" i den tyska svartkonstboken från 1600-talet "Dr. Johann Faustens Miracul- Kunst- und Wunder-Buch oder die schwarze Rabe auch der Dreifache Höllen Zwang genannt." Här efter I. Scheibles nytryck i *Das Kloster* 2, Stuttgart 1846.

⁸ Man skulle kunna tänka sig en påverkan från söder, där varianten "Jordans flod" var ytterst vanlig. Under sådana förhållanden

kunde man emellertid vänta sig fler uppteckningar av "Noaks flod" från norra Sverige än som tycks finnas av det tryckta materialet att döma. T.ex. har Granlund, som rikt har exemplifierat läsningen i Trollformler från Värmlands och Dalarnas bergslag (i Västsvenska folkminnen, Göteborg 1929), inte noterat noakvarianten. I ett fall som detta måste man fråga sig om inte tryckt litteratur under 1800-talet kan ha spelat en viktig roll för en snabb spridning och likriktning av "jordanläsningen".

⁹ C.-M. Edsman har i den intressanta "Folklig sed med rot i heden tid" — i Arv 1946 — berört just Jordanläsningen och den ångermanländska varianten. Han påpekar bl.a. att Olaus Petri i det svenska dopritualet, efter Luther, har formuleringen: "Tu som och genom thin helga sons Jesu Christi wor herres döpelse gjorde jordan och all watn til enne helsosamma syndflodh". Ur en sådan sammankoppling mellan Jordan och Syndaflo den skulle således den ångermanländska varianten ha kunnat framgå. Edsman har emellertid inte berört Noak- och Jordanvarianternas synbarligen skiftande fördelning i tid och rum. Om Jordanvarianten var den äldsta — den hade f.ö. starkt stöd bl.a. i en medeltida, latinsk dopbön — så måste det finnas en särskild orsak till att den ersattes med eller överflyglades av Noakvarianten. Det förefaller mindre troligt att Noakvarianten utbildades på diffus "folklig" väg ur t.ex. den reformatoriska dopritualet. En speciell formelförnyare — måhända en präst — har med effektfull avsiktlighet tillfört läsningen det nya motivet. Troligen har detta skett vid en tid, då Syndaflo den och Noak hade särskild teologisk eller litterär aktualitet. — Om den teologiska bakgrunden till Jordanläsningarna se främst F. Ohrt, Die ältesten Segen über Christi Taufe und Christi Tod in religionsgeschichtlichem Lichte, Köpenhamn 1938, samt P. Lundberg, La typologie baptismale dans l'ancienne eglise, Uppsala och Leipzig 1942.

Viktigare källlitteratur.

Bang, A. Chr., Norske Hexeformularer og magiske Opskrifter. Kristiania 1901—02.

Folktro och trolldom, i Finlands svenska folkdiktning 7: 1—5, Skr. utg. av svenska litt.sällsk. i Finland. Helsingfors 1919—55.

Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens 1—23. Berling & Leipzig 1927—42.

- Hansen, H. P., Kloge-Folk. 1—2. Köpenhamn 1942—43.
- Hyltén-Cavallius, G. O., Wärend och Wirdarne 1—2. Stockholm 1864—68.
- Linderholm, E., Signelser och besvärjelser från medeltid och nytid, i Svenska landsmål B: 41. Stockholm 1927—40.
- Lindgren, J. & Gentz, L., Läkemedelsnamn. Stockholm 1918—46.
- Ohrt, F., Danmarks Trylleformler 1—2. Köpenhamn 1917—21.
— Da signed Krist-. Köpenhamn 1927.
— De danske Besvaergelser mod Vrid og Blod. Köpenhamn 1922.
- Reichborn—Kjennerud, I., Vår gamle trolldomsmedisin 1—5, Skr. utg. av Det norske vid.-akad. i Oslo. Oslo 1928—47.
- Rääf, L. E., Svenska skrock och signerier, utg. av K. Rob. V. Wikman i Kungl. vitt.-, hist.- och antikvitetsakademins handlingar. Stockholm 1957.
- Salomoniska magiska konster. Utdrag ur en Westboprests svartkonstböcker. I Meddelanden från Örebro läns museum 7, 1918.
- Tillhagen, C.-H., Folklig läkekonst. Stockholm 1958.
- Törner—Johan J. Törners samling af widskeppelser, utg. av K. Rob. V. Wikman i Skr. utg. av kungl. Gustav Adolfs akademien 15. Uppsala 1946.

Otryckta källor.

Svartkonstböcker i original och avskrifter från främst Skåne i Folklivsarkivet i Lund samt Nordiska museet.

Pris kr. 1:—